

Etimologies araneses

I

Aranès *sargál*, *sigardún*

He recollit el mot *sargál* a Canejan amb el significat de 'ranera de la mort'. En el treball d'A. Grieria *La frontera del català occidental* (BDC, 1918, 33) apareix també per al parlar de Viella en la mateixa forma i significat, i per al de Benasc en la forma *sørgal*.

Tant per la forma com pel significat, hom no es pot estar de relacionar aquest mot amb el català *rogall*, que, en la forma *ragull* (filla, sens dubte, del verb *enragollar*, metàtesi de *enrogallar*), és inclòs per Meyer-Lübke (*REW*, 7093) en l'article RAUCUS. Diré, de pas, que aquesta etimologia em sembla difícil, fonèticament, tenint en compte que, en català, ^{AUC} no es sonoritza (AUCA > oca, PAUCA > poca, etc.), i que seria més satisfactori un *RUGALIU derivat de RUGIRE. És veritat que el *REW* dóna quantitat llarga a la *u* d'aquest verb, però els diccionaris clàssics li donen la breu, que sembla confirmada pel cat. *brogit* (escrit amb *o* des d'antic i assenyaladament per autors valencians, cp. *Diccionari Aguiló*).

Sigui com sigui, i tornant a l'aranès *sargál*, crec que té el mateix origen. Suposant un aranès **rogál*, que amb la pròtesi de *a-* hauria donat regularment **argál* (cp. RENICLU > *arnél* 'ronyó', *arnék*, 'renec', etc.), tindríem, amb aglutinació de l'article, *sargál*.

No sé que s'hagi demostrat per a l'aranès l'existència de l'article derivat de *IPSE*, però no hi ha cap inconvenient a suposar-la sabent com sabem que havia estat amplament difós en

el domini gascó.¹ Les restes d'aquest article arcaic abunden en la toponímia de l'Aran, tant com en la de la Catalunya oriental o més : *Sacau* (IPSA CALMIS), *Estany de Sesloses*, *Tuc de Saseuba*, *Barranc d'Esteix*, etc.

La forma benasquesa *sɔrgáɫ* confirma la present etimologia: no regint aquí la regla gascona de la pròtesi de *a* en els mots en *r-*, tenim **sɔ* (IPSU) *ɾɔgáɫ* > *sɔrgáɫ*. Altra supervivència de IPSE es troba en el mot *esprəgatòri* 'el purgatori', que compareix al costat de *lūfēr* 'infern'.

Un altre mot aranès crec relacionat amb aquesta qüestió: *sigardún*. Recollit per mi a Canejan amb el significat de 'furóncol', el retrobo en el *Vocabulari aranès* de Mn. Josep Condó (BDC, 1915) en la forma *eigardún*. Res de semblant no es troba en el *Prov. Suppl. Wb.*, en Mistral ni en l'ALF.

A primera vista hom es sent temptat de relacionar-lo amb els mots grecs *σῆλον*, *σύνωμα*, i semblants, que al costat de 'figa' signifiquen 'tumor'. Ara bé : el mot llatí corresponent, *FIGUM*, presenta la mateixa doble significació, amb la qual ha donat una sèrie de derivats romànics, com cat. *fic* 'tumor que surt a les potes dels ases', mall. *fic* 'berruga', *fi* en diferents dialectes francesos, que significa 'butllofa'; fr. i prov. *fic* 'berruga', 'tumor'. En Mistral *fi*, *fic*, *hic* 'fic, excroissance, tumeur charnue'; *hik* i *fi* apareixen en l'ALF (1375, 1648) amb els significats de 'verrue', 'orgelet'; i, finalment, en el mateix aranès tenim *hik* 'mal de les mules'.

No cal, doncs, anar a cercar fins al grec l'origen de *sigardún*. De *hik*, amb els sufixos *-ard* i *-one*, s'hauria format un **higardún* (cp. *moscardón*), i, amb aglutinació de IPSE, *sigardún*. La *h* aspirada no hauria impedit aquesta aglutinació, car avui mateix, en el parlar de Canejan i Bausen, on la *h* és ben viva, desapareix quan el mot precedent termina en *-s*, i, així, al costat de *híl* 'fill', tenim *es íls* 'els fills'.

1. ROKSETH, *L'article majorquin et l'article roman dérivé de IPSE* [Bibl. Fil., XIII, 88], i LUCHAIRE, *Étude sur les idiomes pyrénéens de la région française*, 290, que dóna abundants exemples, com *Ecclesia de Sa Lana*, *Santius des Bosc*, *Ecclesia de Sa Caubera*, del segle XII..

2

Aranès *tyó* 'sí'

Cal veure en aquesta curiosa partícula aranesa una germana de les franceses antigues *o jou*, *o il* (> fr. mod. *oui*) i semblants.

Aquí, però, el pronom personal hauria estat col·locat davant i no darrera l'altre. TU HOC (FACIS) hauria donat *tü ó*, i d'aquí *tüó* i, finalment, *tyó* per un procés semblant al de *lueu* > *lieu* i al que ha convertit l'article indeterminat femení de diferents dialectes gascons en *yo* en lloc de *üo* (< UNA).

3

Aranès *déli* 'fondre (la neu, etc.)'

La primera idea que se m'acudí fou de derivar aquest mot de DELERE. Precisament l'única llengua en què ha perdurat és el provençal en la forma *deler*, *déli* (V. Levy i Mistral), que ha conservat el sentit llatí de 'destruir', 'esborrar'. (El cat. ant. *delir* 'esborrar' serà un llatínisme?) Però el canvi de la significació, si bé no impossible, no seria del tot satisfactori.

Més encertat sembla de relacionar-lo amb el misteriós esp. *desleir* (i port. *deslir*), etimologia que, si semànticament seria perfecta, fonèticament no tant, si és que cal partir de *DISLEGIRE, com suposa el REW, puix que la caiguda d'una G^l. no s'explicaria gaire en aranès.

Però el que no és possible per als mots hispànics a causa de la -e- de l'espanyol, que fa difícil l'ètim DILUERE, no em sembla, en canvi, que ofereixi dificultat per al verb aranès. Indubtablement aquesta fóra la solució més simple: del punt de vista del significat, res més clar; i l'única dificultat fonètica (DILUERE > *déli*) es pot explicar o admetent una reconstitució popular del prefix (*DĪSLUERE), amb esborrament de la s davant la l, freqüent en provençal (*deliar*, *deliurar* al costat de *desl-*), o més aviat per una dissimilació de la i davant la i tònica, paral·lela a la del fr. *demi* < DĪMIDIUM.

4

Aranès *bargèra*, *bergas*

El primer d'aquests mots l'he trobat a Canejan significant 'clos per al bestiar'; el segon, segons el Vocabulari aranès, vol dir 'corredor estret a l'aire lliure, on munyen les ovelles a muntanya'.

Es tracta segurament de dos derivats de BERBECE 'ovella', tant més curiosos que ni el simple ni *BERBECARIUS 'pastor' no han donat derivats en aranès. El canvi -E- > -a- és freqüent en aquest dialecte, i més davant R (*entaṛá*, *talaráya*, *hyamá* de *hyems* < *FEMUS, etc.).

D'altra banda no sembla que hi pugui haver cap relació entre el *BERBECARIA > *bargèra* i el *VERVECARIA que admet el REW per explicar diferents mots galloromànies que signifiquen 'conreu', 'dot'.

5

Aranès *menèt*, -a 'beguí, -ina'

En *Lou Tresor dóu Felibrige* trobem *Menet*, -eto amb el mateix significat, i en els suplementes de l'ALF es troba el mateix mot sota l'article *bigot*, en la localitat 716 (Conques, Aveyron).

L'origen d'aquest mot s'ha de cercar en una deformació, per canvi de sufix, de MINIMA, que del significat de 'monja mínima' haurà passat a 'la qui imita les maneres d'una monja mínima', i d'aquí 'beguina'; del femení haurà estat tret el masculí *menet*. En efecte, en el mateix Mistral trobem *mentim* 'mínim' amb les variants *menit* i *minet*. *Meneto* també significa, segons el mateix diccionari, 'sœur du Tiers-Ordre'.

6

Aranès *búra* 'bony'

És evident que cal derivar aquest mot de BULLA 'bombolla', que, entre altres derivats romànics significant 'bola', 'pastís', etc.,

ha donat esp. *bollo* 'bony', i engadí *buola* 'ull de poll', 'durícia'.

La dificultat que es presenta és que, segons tots els derivats romànics, cal suposar la *ŭ* per a aquest mot (it. *bolla*, fr. *boule*, prov. *bola*, etc.). Això es podria explicar admetent que es tracti d'un mot erudit; però l'evolució semàntica que sembla popular, i sobretot el tractament de -LL-, dificulten aquesta explicació. Si podia provar-se que és un mot tardà, tindriem una dada més per a determinar la cronologia de la curiosa evolució gascona -LL- > -r-.

7

Aranès *bieç* 'goll'

Tenint en compte que en aranès és de llei la caiguda de -l darrera *ç* (SOLDU > *só* 'sou', LINTEOLU > *linsó*), crec que podria derivar-se aquest mot d'un *BISSIOLU tret de BIS- o de l'adj. *BISSUS 'doble' (> provençal *bes*, del qual és un derivat *BISSONE > *bessó*, v. REW, 1132). Tindriem *COLLU BISSIOLU significant 'doble coll', i després 'goll'. Quant a la *i* < *ĭ*, seria secundària i deguda a la influència de la *ε* següent (cp. aranès *diçá*, etc.).

8

Aranès *mòrp* 'malaltia dels cavalls'

Meyer-Lübke (REW, 9570) recull sota l'epígraf francic *WORM* 'posterna' una família de mots romànics formada, entre altres, per fr. *gourme*, prov., cat. *vorm*, esp. *muermo*, port. *mormo* significant 'vorm' (planta marina) i també 'malaltia dels cavalls', i rebutja l'ètim MORBUS admès per Diez, si bé concedeix que pot haver-hi influït.

Per al mot aranès¹ crec que fóra difícil d'admetre l'etimologia del REW, puix caldria suposar una metàtesi poc versemblant;

1. Recollit per mi a Canejan. No l'he trobat ni en el *Prov. Suppl. Wb.*, ni en *Mistral*, ni en l'*ALF*.

en canvi MORBUS seria perfecte, tant pel significat com per la forma (el mot llatí té *ð* i l'aranès *ϕ*), i no hi hauria cap inconvenient a admetre que MORBUS hagués donat descendència, del moment que el seu derivat MORBIDUS ha donat derivats en diferents parlars romànics.

9

A r a n è s *párek*

Aquest mot significa, a Canejan,¹ 'departament separat dins un corral en què són tancats els mamellons o les ovelles que crien', i, a Viella,² 'la quadra'.

Es tracta, sens dubte, d'un germà de l'it. *parco* (pare del nostre *parc* i dels mots francès i espanyol corresponents). La *-e* del mot aranès demostra la impossibilitat de tractar-se d'un derivat de PARCERE, i confirma l'ètim *PARRICUM (germ.) admès per Meyer-Lübke.

10

A r a n è s *monlúde*

És el nom d'una muntanya situada a llevant de Bossost. La gent de Bossost, en veure sortir tots els matins el sol de darrera aquest cim, devien designar-lo amb el nom de MONTE LUCIS, que dona regularment *monlúde* pel pas normal en aranès de C davant E, i a *-d-* i la conservació de la *-e*, que trobem, en cas semblant, en el baix aranès *nòde* < NUCE. Notem que LUCE, en aranès, ha estat suplantat completament per LUME, i que avui dia no es troba sinó en estat fòssil en la frase feta *andšen era lüd dek káp* 'sentir vertigen'.

Ignoro per què les guies i mapes de la vall anomenen la dita muntanya *Montludo*; tant a Vilamós com a Bausen com a Sant Joan de Torann, ho pronuncien amb *-e* i no amb *-o*. Si

1. El *Vocabulari aranès* de Mn. CONDÓ dona la forma *párik*, d'anàleg significat.

2. Segons GRIERA, *La frontera del català occidental*, BDC, gen.-juny 1918, p. 33.

verament aquesta doble forma existeix, ens podria donar potser alguna llum sobre els noms en *-o* que tant abunden en la toponímia aranesa (Montarto, Estany Cloto, Tuc d'Armeros, etc.), i que estranyen tenint en compte que són rars i encara importats els mots aranesos en *'-o*.¹

J. COROMINES

1. No crec que es puguin explicar pel sufix preromànic *'-ABIS* (V. MEYER-LÜBKE, *Els noms de lloc en la diòcesi d'Urgell*, BDC, 1923), freqüent deçà els Pireneus, tenint en compte que moltes de les arrels que hi acaben són palesament romàniques, v. g. Campo, Riu Malo, Püjolo, Prüedo (< PRUNETUM?).